

УДК 910.1(477)

**ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ
ЯК ОСНОВА ОПТИМІЗАЦІЇ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У РЕГІОНІ***Гілецький Й.Р.**Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*

Вступ. Виділення об'єктивно існуючих на Землі природних територіальних комплексів різного рангу (природно-географічне районування) і їх картографічне відображення є важливою передумовою для коректного визначення і обґрунтування шляхів ефективного і раціонального використання усього наявного природо-ресурсного потенціалу території. На сьогодні існує декілька різних схем природно-географічного районування, які мають досить значні відмінності, а тому виникає необхідність здійснити їх порівняльний аналіз, визначити те районування, яке максимально коректно і достовірно враховує географічні особливості кожної конкретної таксономічної одиниці.

Вихідні передумови. Питання природно-географічного районування Українських Карпат висвітлене у працях українських науковців П.М.Цися, Л.І.Воропай, К.І.Геренчука, М.М.Койнова, Г.П.Міллера, Я.С.Кравчука, А.С.Мельника, польських географів Є.Кондрацького, Я.Гудовського та інших [1,5–13]. Районування українських і польських географів принципово відрізняються за критеріями виділення. Помітні відмінності є і у схемах районування, які запропоновані українськими науковцями. Все це свідчить про існування певних проблемних питань, які потребують уточнення і додаткової аргументації.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Метою статті є здійснення порівняльного аналізу особливостей різних схем природно-географічного районування Українських Карпат, виділення найбільш проблемних і неоднозначних підходів, розробка на основі порівняльного аналізу та польових досліджень уточненої і узагальненої схеми природно-географічного районування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед основних видів природно-географічного районування – геоморфологічне та фізико-географічне районування. Принципи геоморфологічного районування Українських Карпат найбільш ґрунтовно були опрацьовані у 60-х роках ХХ століття П.М.Цисем. Такими він вважав передусім принципи структурно-літологічної зональності, відповідності геоморфологічних областей найбільшим структурним елементам тектонічної будови гірської країни, успадкованості розвитку рельєфу. Ним були виділені головні морфоструктури Українських Карпат, а також

запропонована узагальнена схема їх геоморфологічного районування [12]. Вона передбачає виділення семи геоморфологічних областей, двох підобластей тільки у межах Зовнішніх Карпат та тридцяти шести районів.

Найновіша уточнена схема геоморфологічного районування Українських Карпат обґрунтована у серіях монографій та статей науковців Львівського університету, які вийшли з друку впродовж останніх двадцяти років [5, 11]. Цікавим є геоморфологічно-рекреаційне районування, запропоноване групою авторів у 2006 році [6].

Перші схеми комплексного фізико-географічного районування Українських Карпат у межах території теперішньої Івано-Франківської області розроблені М.М. Койновим [8], а потім ним же удосконалена у кінці 70-х років. Провідними природними елементами, які покладені автором у виділення районів, він вважав рельєф і клімат, а також значну увагу приділяв впливу господарської діяльності на природні комплекси.

У кінці 60-х років ХХ століття фізико-географічне районування усіх Українських Карпат запропоноване Л.І.Воропай та М.О. Куницею [1]. Головними критеріями виділення одиниць різних рангів автори вважали географічне (зональне і провінціальне) положення, висоту, характер морфотектонічних структур окремих територій.

Здійснюючи фізико-географічне районування Карпат у межах Львівської області, К.І.Геренчук виділяє групи природних районів (ландшафтів) і самі природні райони. При цьому звертає увагу на те, що ґрунтовне знання специфіки особливостей кожного природного району є науковою основою для правильного визначення спеціалізації господарства, планування різного роду робіт, для наукового обґрунтування проектів районних планувальних тощо [9].

У кінці 80-х років Г.П.Міллер, О.М.Федірко, а пізніше А.В.Мельник запропонували деякі уточнення до районування гірських територій. А.В.Мельник поглибив його деталізацію до рівня підрайонів [7].

Порівняльний аналіз схем районування дозволяє стверджувати, що геоморфологічне районування П.М. Цися [12] найбільш повно враховує взаємозв'язок рельєфу з тектонічними структурами, а також висотні характеристики

рельєфу. Однак про певну незавершеність цієї схеми свідчить те, що підобласті виділені тільки у межах Зовнішніх Карпат, а підрайони, гірські групи чи масиви – тільки у трьох областях.

Районування Г.І. Рудька, Я.С. Кравчука [11] пропонує виділення підобластей уже у чотирьох із семи геоморфологічних областей. Однак, на відміну від районування П.М.Цися [12], тут Солотвинська улоговина відноситься до Закарпатської рівнини.

Схема геоморфологічно-рекреаційного районування запропонована тільки до рівня підобластей і передбачає виділення їх у п'яти із семи областей Українських Карпат [6].

Невідповідність між схемами геоморфологічного і фізико-географічного районування вже помітна на виборі таксономічних рівнів, а також у кількості та межах природних областей. Так, розглядаючи Українські Карпати як фізико-географічну провінцію Л.І.Воропай та М.О. Куниця виділяють на найвищому (першому) ступені диференціації – три підпровінції: Прикарпатську передгірну остепнено-лучно-лісову, Карпатську гірську субальпійсько-лісову і Закарпатську передгірну остепнено-лісо-лучну [1]. На нижчому рівні цими авторами запропоновано виділення фізико-географічних областей (всього десять), які характеризуються насамперед своєрідною висотно-зональною структурою. Поздовжньо витягнуті фізико-географічні області поділено на поперечні фізико-географічні підобласті та райони.

Фізико-географічне районування Г.П.Міллера, О.М.Федірка, А.С.Мельника [7] також пропонує виділення рангу одиниць вище областей, а саме округів, які подібні до підпровінцій Л.І.Воропай та М.О. Куниця. Областей пропонується виділяти всього одинадцять, зокрема, у порівнянні з геоморфологічними областями, Зовнішні Карпати і Полонинсько-Чорногірські розділяють на дві кожному. При цьому до останньої включається два райони (Негровецько-Буштульський та Привододільний або Внутрішні Горган), в основі яких залягає Центральна синклінальна (Кросненська) тектонічна зона. Окремо виділяється низькогірно-стрімчакові області (Міжгірських улоговин і Стрімчакових гряд).

Якщо взяти до уваги усталені визначення понять, то у «Географічній енциклопедії України» стверджується, що «фізико-географічна область – частина фізико-географічної провінції, яку виділяють за неоднорідністю геолого-геоморфологічної будови [2, с. 339]. Там же уточнюється, що «Фізико-географічні області поділяють на фізико-географічні підобласті за відмінностями у заляганні корінних і поверхневих порід, особливо

антропогенного покриву. Фізико-географічна область та підобласті просторово охоплюють певні види і підвиди географічних ландшафтів. Під час визначення меж областей враховують їх приуроченість до тектонічних структур, гіпсометричне положення, ступінь розчленування поверхні, літологічний склад антропогенних відкладів».

Якщо опиратися на таке трактування поняття «фізико-географічна область», то переконливих підстав ділити Полонинсько-Чорногірську область, в основі якої лежить досить однорідна Флішева зона покривів, а у рельєфі панує середньогір'я з високим ступенем розчленування, немає. Також не достатньо аргументів для виділення двох областей за відмінністю абсолютних висот у межах Скибової зони Флішевих Карпат. Вважаємо, що варто дотримуватися, як у геоморфологічному, так і у фізико-географічному районуваннях Українських Карпат схеми, яка передбачає виділення семи областей. Саме вона впродовж пів століття утвердилась у сотнях наукових і науково-популярних публікацій, знайшла своє відображення на географічних картах у фундаментальних картографічних виданнях [4]. Очевидно, дослідження у цьому питанні можуть стосуватися тільки уточнення деяких невеликих відтинків меж між фізико-географічними областями.

Якщо строго дотримуватись визначення поняття «підобласть», то у кожній з природних областей чітко вирізняються ці одиниці нижчого рангу. Досить вдало підійшли до їх виділення у геоморфологічно-рекреаційному районуванні Українських Карпат. З нашої точки зору воно потребує тільки деякого уточнення і корекції назв та меж таксономічних одиниць, врахування протяжності їх поза межами державних кордонів.

Однією з найнижчих таксономічних одиниць фізико-географічного районування є район, який багатьма науковцями ототожнюється з географічним ландшафтом. Географічний ландшафт у свою чергу відповідно до регіонального трактування поняття це, передусім, конкретна (індивідуальна) територіальна одиниця. При виділенні фізико-географічних районів (географічних ландшафтів) у першу чергу беруть до уваги територіальну та генетичну цілісність території, її природну однорідність, а також її індивідуальні особливості. Найбільш істотними ознаками фізико-географічного району вважають, перш за все, однорідність геологічної будови, переважання одного типу рельєфу. Отже, фізико-географічне районування повинно бути тісно взаємозв'язане, з геоморфологічним районуванням, яке базується на врахуванні морфоструктурних та морфоскульптурних особливостей території.

При районуванні гірських територій важливим критерієм, окрім специфічних природних особливостей території, є наявність достатньо чітких меж, які оконтурюють орографічно відокремлені масиви чи міжгірські западини. Найчастіше такими є долини середніх, рідше малих річок. У районуванні більшості геоморфологічних чи фізико-географічних областей Українських Карпат це бралось до уваги. Так, цей критерій використаний при виділенні полонинських масивів (районів, ландшафтів) у Полонинсько-Чорногірських Карпатах, масивів Вулканічних Карпат. Тобто, саме річки поперечного до типово карпатського простягання хребтів, досить чітко розмежовують конкретні (неповторні у своєму зовнішньому обліку) одиниці фізико-географічного районування.

Виділення підрайонів з точки зору до регіонального трактування поняття «ландшафт» є членуванням на частини цілісного неповторного ПТК тільки з міркувань більш детального його вивчення і опису. За своїм зовнішнім обліком підрайони є дуже подібними, оскільки є тільки територіальними частинами того самого географічного ландшафту.

На основі порівняльного аналізу існуючих на сьогодні різних схем природного районування, сучасних картографічних матеріалів та космічних знімків, а також польових експедиційних досліджень впродовж десяти років, які охопили практично усі куточки Українських Карпат, пропонуємо свою узагальнену схему районування Українських Карпат (Таблиця). Вважаємо за доцільне розглядати його як природно-географічне. Передусім тому, що вона враховує погляди на районування різних галузевих географічних дисциплін, напрацьовань геологів та екологів. Вважаємо, що це районування максимально точно враховує природно-географічні особливості території, а тому може послужити вдалою основою розробки проектів оптимізації природокористування.

Виділені природно-географічні області найбільше відповідають районуванню П.М.Цися та схемі рекреаційно-геоморфологічного районування [12]. Однак, більш вдалою назвою для області, яку більшість авторів називають Зовнішніми або Скибовими Карпатами, вважаємо назву Зовнішньофлішеві Карпати. Адже вона у геологічному відношенні охоплює саме зовнішню зону Флішевих Карпат, а також частину Бориславсько-Покутської зони Передкарпатського крайового прогину, яка в основі також складена товщами флішу, однак не має скибової будови.

Таксономічний рівень підобластей у нашій схемі певною мірою відповідає рекреаційно-геоморфологічному районуванню [6]. Однак, у

Полонинсько-Чорногірських Карпатах вважаємо за необхідне виділяти три підобласті, а у межах Мармароського кристалічного масиву – дві, беручи до уваги і румунську частину регіону. Щодо меж підобластей, то однозначний висновок полягає у тому, що підобласть Скибових Горган простягається від русла Мізунки до Буківецького перевалу, де на усьому протязі чітко виражені кам'яні розсипи на привершинних частинах схилів хребтів. Уточнені назви під областей чіткіше відображають їх місцеположення (Українські Бескиди, Сянсько-Ріцька верховина, Бистрице-Селятинське низькогір'я, Шопурсько-Рікські Мармарошські Карпати, Чивчинсько-Кирлібабські Мармарошські Карпати) чи специфіку природи території (Полонинське пасмо, Солотвинське низькогір'я).

Щодо виділення природно-географічних районів, то вони враховують найбільш переконливі і аргументовані напрацювання різних авторів, а також результати власних польових досліджень. Назви уточнені здебільшого з метою чіткішого відображення просторової прив'язки таксономічної одиниці (Свіцько-Чечвинська височина, Прут-Міхідренська височина, Торунь-Бертянські Горгани) або деякого перегляду і уточнення меж природно-географічних районів (Прутсько-Черемоська рівнина, Бергівсько-Косинське пасмо).

Висновок. Порівняльний аналіз особливостей різних схем природно-географічного районування Українських Карпат дає підстави стверджувати, що багато з них мають відмінності, достовірність яких є сумнівною. Далеко не усі виділені одиниці районування у різних схемах мають аргументоване наукове підтвердження, недостатньо опираються на базові критерії виділення одиниць районування різного таксономічного рангу. Беручи до уваги ці обставини, нами запропонована власна узагальнена схема природно-географічного районування Українських Карпат. Вона передбачає виділення семи областей, сімнадцяти підобластей та п'ятдесяти восьми районів. У ході виконання дослідження уточнені межі та назви таксономічних одиниць, які однозначніше відображають їхнє розташування та специфіку природних умов.

Список літератури

1. Воропай Л. І. Українські Карпати. Фізико-географічний нарис. /Л. І. Воропай, М. О. Куниця – К: Видавництво «Радянська школа». – 1996. – 168 с.
2. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1989. – Т. 1 – 416 с.
3. Гофштейн И.Д. Неотектоника Карпат. /И.Д. Гофштейн – Киев: Изд. АН УССР, 1964. – 182 с.
4. Комплексний атлас України. – К: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.

Природо-географічне районування Українських Карпат

Природно-географічні області	Природно-географічні підобласті	Природно-географічні райони
Передкарпатська передгірна височина	Прибескидське (північно-західне) Передкарпаття	Надсянська рівнина
		Сянсько-Дністерська височина
		Стривігорська височина
		Дністровсько-Свіцька рівнина
		Дрогобицька височина
	Моршинська височина	
	Пригортанське (центральне) Передкарпаття	Свіцько-Чечвинська (Присвіцька) височина
		Сівка-Болохівська (Калуська) улоговина
		Войнилівська височина
		Прилуквинська височина
		Майданське горбогір'я
		Бистрице-Воронська улоговина
		Міжбистрицьке (Гвіздське) горбогір'я
		Прут-Воронська (Толмачівська) височина
		Прут-Лючська височина
		Слобода-Рунгурське горбогір'я
	Покутсько – Буковинське (південно-східне) Передкарпаття	Лючсько-Черемоська (Покутська) височина
		Прутсько-Черемоська рівнина
		Багненська (Міхідренська) рівнина
		Брусницька (Прут-Міхідренська) височина
Чернівецька височина		
Міжсіретська височина		
Красноільська височина		
Сірет-Прутська височина		
Зовнішньофлішеві Карпати	Українські Бескиди	Верхньодністерські Бескиди
		Сколівські Бескиди
	Скибові Горгани	Свіцько-Мізунські Горгани
		Аршице-Лемські Горгани
		Верхнелімницькі Горгани
		Сивулянсько-Станимирські Горгани
		Довбушанські Горгани
	Запрутські Горгани	
	Покутсько-Буковинські Карпати	Покутські Карпати
		Буковинські Карпати
Вододільно-Верховинські Карпати	Сянсько-Ріцька верховина	Стрийсько-Сянська верховина
		Верховинський вододільний хребет
		Воловецько- Міжгірська верховина
	Привододільні Горгани	Торунь-Бертянські Горгани
		Братківські Горгани
	Бистрице-Селятинське низькогір'я	Ворохта – Путильське низькогір'я
Ясінянська улоговина		
Полонинсько-Чорногірські Карпати	Полонинське пасмо	Високі Бещади
		Полонина Рівна
		Полонина Боржава
		Полонина Красна
	Свидовецько-Чорногірські Карпати	Свидовецький масив
		Чорногірський масив
	Гринявсько-Яловичорські Карпати	Гори Гриняви
Гори Яловичори		
Мармароський кристалічний масив	Шопурсько-Рікські Мармарошські Карпати	Рахівські гори
	Чивчинсько-Кирлібабські Мармарошські Карпати	Чивчини
Закарпатське низькогір'я	Вулканічні Карпати	Вигорлат-Гутинське пасмо
		Березне- Липчанська долина
	Солотвинське низькогір'я	Тереблянський масив
		Апшицький масив

5. Кравчук Я. С. Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат: Монографія. / Я.С. Кравчук – Львів, Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 188 с.
6. Кравчук Я.С. Рекреаційна оцінка рельєфу Українських Карпат //Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: Збірник наукових праць. /Я.Кравчук, Ю.Зінько, В.Брусак, Р.Гнатюк, Д.Кричевська. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 40–47.
7. Мельник А.В. Українські Карпати: екологічно-ландшафтознавче дослідження/ А.В.Мельник – Львів, 1999. – 286 с.
8. Природа Івано-Франківської області /За ред. К.І. Геренчука. Львів: Вид-во при Львівському ун-ті, 1973. – 160 с.
9. Природа Львівської області /За ред. К.І. Геренчука. Львів: Вид-во при Львівському ун-ті, 1972. – 152 с.
10. Природа Українських Карпат /За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Видав-во Львівського ун-ту, 1968. – 266 с.
11. Рудько Г. Інженерно-геоморфологічний аналіз Карпатського регіону України. / Г.І.Рудько, Я.С. Кравчук – Львів, 2002. – 172 с.
12. Цись П.М. Геоморфологія УРСР. / П.М.Цись – Львів: Вид. Львів. ун-ту, 1962. – 224 с
13. Gudowski J. Ukrainie Beskidy wschodnie, t. 1, Monografia krajozcza/ – Warszawa: DIALOG, 1997. – 200 s.

Hiletsky Y.R. Protected and geographic zone Ukrainian Carpathians as the basis of optimization nature by region. This article gives a comparative analysis of features of various schemes of natural-geographic zone of the Ukrainian Carpathians. The main types of natural and geographic zone, geomorphological and physico-geographical zoning. Principles geomorphological zoning of the Ukrainian Carpathians are the most thoroughly worked out in 60-ies P.M. Tsysem. He was selected the main morphological structure of the Ukrainian Carpathians and the proposed generalized scheme of geomorphological zoning.

Also considered are specified zoning scheme geomorphic and geo-morphologically-recreational zoning proposed by a group of authors Lviv National University.

Among the schemes of complex physical and geographic zone of Ukrainian Carpathians analyzed developments MM Koynova, L.I.Voropay and MO Martens, K.I.Herenchuka, H.P.Millera, O.M.Fedirka, A.S.Melnyka.

Comparative analysis of characteristics of various schemes of natural-geographic zone of Ukrainian Carpathians gives reason to believe that many of them have differences, the accuracy of which is questionable. Not all the selected items in the various zoning schemes with reasoned scientific evidence is insufficient to resist the basic criteria for selection of units of different zoning taxonomic rank. Given these circumstances our own proposed generalized scheme of natural geographic zone of the Ukrainian Carpathians. It provides a selection of seven regions, subregions seventeen and fifty-eight districts. In the course of the study and clarified the limits of taxonomic name identical-down and that more clearly reflect their location and specific environmental conditions.

Key words: natural and geographical zoning, zoning taxonomic units, the criteria for zoning.